

Сигизмунд Кржижановски
**Аутобиографија леша
и друге приче**

Превела
НАДА УЗЕЛАЦ



БУКОФАЛ

Аутобиографија леша

Новинар Штам, чија су „Писма из провинције“ потписана са Идро и другим псеудонимима, одлучио је да крене – трагом својих писама – у Москву.

Штам је веровао у своје лактове и Идрову вештину да капи мастила размењује за рубље, али мучило га је питање простора за становање. Знао је да на престоничкој шаховској табли нису за све фигуре обезбеђена поља. Људи који су боравили у Москви, застрашивали су: све, до самих кровова – дупке је пуно. Ноћи се: по предсобљима, на помоћним степеништима, клупама по булеварима, пећима за асфалт и сандуцима за ђубре.

Стога, чим је с папуче вагона крочио на перон, Штам поче да у мртве и живе, људске и телефонске уши понавља једну исту реч: соба...

Али црно телефонско уво, саслушавши, равнодушно би висило на металној куки. Људске уши сакривале би се испод астраганских и крзнених оковратника – мраз је тог дана оштро шкрипао снегом – реч, као да пада испод нових и нових слојеве сјајног папира за умножавање, од случаја до случаја бледела је и цепала се на слова која су тупо одзвањала.

Грађанин Штам био је веома раздражљив и лако пријемчив: кад је предвече, пошто се навртео

као чигра на узици, легао на три тврде столице, које су га наслонима гурале на под – привиђење сандука за ђубре, који гостољубиво отвара дрвени поклопац, јасно му је искрсло у свести.

Али не каже се залуд: јутро је паметније од вечери. Вероватно, и старије. Пошто је, у освит зоре, устао са својих столица које су се истог маха суморно разлетеле на све стране собе, Штам се изви-нио због узнемиравања, захвалио на гостопримству и снужено кренуо полупразним улицама Москве, заогрнуте у снег и иње. Али не прошавши ни сто корака, готово већ на првој раскрсници, он налете на човечуљка у изношеном, убогом оделу за прелазни период, који је журно ишао ситним ко-раком. Очи човечуљка биле су сакривене под качкетом, усне добро умотане у шал. И поред тога, чо-вечуљак га је спазио, застао и проговорио:

– А, и ви такође?

– Да.

– Куда тако рано?

– Тражим собу.

Одговор Штам није разумео: речи су утонуле у двоструко обавијен шал. Али видео је: пролазник је завукао руку у одело за прелазни период, дуго тражио нешто прстима који су се мицали испод тка-нине, а затим извукао уску бележницу. Око минут је нешто у њу записивао, дувајући у промрзле прсте. А кроз један сат листић од три-четири палца, от-кинут из бележнице, чудесно се претворио у прос-тор за становање од двадесет квадратних аршина.

Жељени простор нашао се на последњем спра-ту огромне сиве куће, у једној од уличица, које су исписивале завојите цикцак линије од Поварске до

Никитске. Соба се учинила Штаму донекле уска и мрачна, али кад су упалили електрично светло, на зидовима су се појавиле веселе плаве ружице, које су се, попут дугих вертикала, пружале по тапетима. Плаве ружице допале су се Штаму. Он приђе прозору: на стотине и стотине кровова, припијених уз саме прозоре. Задовољног лица он се окрену према газдарици – тихој, старијој жени с црном марамом преко рамена:

– Изврсно. Узимам. Може кључ?

Кључа није било. Газдарица, оборивши поглед и некако зимогрожљиво се умотавајући у мараму, рече да се кључ загубио, али да... Штам није слушао.

– Ситница. За неко време снаћићу се с катанцем. Идем по ствари.

И већ сат касније нови станар бактао се око врата, ушрафљујући гвоздене ушице за катанац. Колико год да је Штам био радосно узбуђен, узнемирила га је једна безначајна околност: намештајући привремену резу приметио је да стара брава изгледа обијена. Изнад гвоздене кутије за кључ видели су се трагови удараца и дубоке бразде. Штам је био веома неповерљив и дуго је са шибицом у руци (у ходнику који је спајао собу и предсобље било је мрачно) разгледао врата. Али осим јасне беле бројке „24“, исписане по средини мрке површине врата и, очигледно, потребне зарад евиденције соба у кући, није приметио ништа ново.

– Глупости – одмахну Штам и поче да распакује кофере.

Следећа два дана све се одвијало онако како је и требало. Цео дан – од прага до прага, од једног су-

срета до другог, клањање, стискање руку, прича, слушање, молбе, захтеви, а пред вече би торба, стиснута испод лакта, постала необично тешка, рука би га болела, кораци су постајали све краћи, губили на одсечности, успоравали се и Штам се враћао у своју собу само како би, осмотривши полусањивим очима низове ружица на тапетима, истог трена утонуо у празан, црни сан. Прекосутра увече успео је да заврши нешто раније. На уличном сату мала казаљка, тргнувши се, показа 10.45 кад је Штам прилазио вратима своје куће. Попевши се уз степенице, настојећи да не прави буку, он окрену затварач америчке браве на спољашњим вратима. Затим прође кроз мрачан ходник до собе број 24 и заустави се, тражећи у џепу кључ. У стану је било већ мрачно и тихо. Само однекуд с леве стране, иза три зида равномерно је брујао примус. Пронашавши кључ, он га окрену у гвозденој кутији и гурну врата: у том трену, нешто налик на белу мрљу блесну поред његових прстију, зашуштавши, склизну доле и меко удари о под. Штам шкљоцну прекидач. На поду поред прага, пошто је , очигледно, испао из пукотине у вратима, која је сад зјапила, лежао је бели пакет у папирном омоту. Штам га подиже и прочита адресу: „Станару собе број 24“.

Имена није било. Штам окрену крај свеске: провирише оштра неравна слова, нервозно стиснута у ред. У недоумици, Штам још једном прочита чудну адресу, али у том тренутку, док је превртао рукопис, овај је, склизнувши из свог прилично лабавог унакрсног повеза, сам од себе раширио своје папирно тело пресавијено начетворо. После тога

требало је само окренути прву страницу на којој су биле само две речи: „Аутобиографија леша“.

„Ко год да сте, човече из собе 24 – почињао је рукопис – Ви сте за мене једини човек којем ћу успети да причиним радост: јер да ја нисам испразнио својих 20 квадратних аршина, обесивши се о куку у левом ћошку поред врата Вашег садашњег стана, тешко да бисте Ви успели да тако лако нађете миран кутак за себе. Пишем о томе у прошлом времену: тачно прорачунату будућност замишљам као некакво остварење, то јест готово као прошлост.

Ми се не познајемо и као да је већ касно за наше упознавање, али то ме нимало не спречава да Вас познајем: Ви сте – провинцијалац, јер овакве собе погодније је давати дошљацима који не познају локалне прилике ни новинске хронике; разуме се, Ви сте дошли да „освојите Москву“; имате довољно енергије, воље да „стварате“, „крчите себи пут“, укратко, поседујете ону нарочиту вештину коју ја никад нисам поседовао: вештину да будете живи.

Шта да се ради, спреман сам да Вам драге воље уступим своје квадратне аршине. Тачније: ја, леш, пристајем да направим мало места. Живите: соба је сува, суседи тихи и мирни људи; с оне стране прозора – пространство. Истина, тапете су ево, биле поцепане и прљаве, али ја сам за Вас ставио нове; и ту сам, мислим, успео да погодим Ваш укус: плаве – по глупим вертикалама пресоване – ружице: таквима, као што сте Ви, то би требало да се допада. Зар не?

У замену за моју бригу и пажњу према Вама, човече из собе број 24, молим једино за пуку читалачку пажњу према страницама рукописа које сле-

де. Није ми потребно да Ви, мој наследник и исповедник, будете паметни и проницљиви, не, од Вас ми је потребна само једна изузетно ретка особине: да будете у потпуности живи.

У сваком случају: већ више од месец дана мучи ме несаница. Последње три ноћи она ми помаже да испричам оно што никад ником нисам испричао. Убудуће – сапуном брижљиво подмазана омча може да послужи као радикално средство против несанице.

Једна стара индијска народна прича говори о човеку који из ноћи у ноћ мора да вуче на леђима леш – све док овај, приљубивши на уво своје мртве усне, које су се ипак помицале, до краја не исприча историју свог давно угашеног живота. Не покушавајте да ме збаците на земљу. Као и човек из приче, мораћете да упртите терет моје три несанице на леђа и стрпљиво слушате, све док леш до краја не исприча своју аутобиографију.“

Прочитавши овај ред, Штам још једном осмотри широк папирни повез пакета: на њему није било ни марке, ни отиска печата.

– Не разумем – промрмља он, пришавши вратима собе и заустави се замишљен код прага. Брујање примуса одавно је престало. Иза зидова мртва тишина. Штам се осврну да погледа рукопис: лежао је отворен на столу и чекао. Заставши на трен, он се покорно врати, седе и потражи погледом изгубљен ред.

„Одавно преко зеница носим стакла. Из године у годину принуђен сам да повећавам диоптрију: сад ми је осам и по. То значи да педесет пет процената сунца за мене нема. Треба само да гурнем своје би-

конкавне овале у футролу – и простор се, као да је и он бачен у мрачну и тесну футролу, одједном смањује и постаје замућен. Око очију – сиве мрље које миле, копрена и дуге нити округлих прозирних тачака. Ту и тамо, док бришем јеленском кожом своја овлаш напращена стакла имам необичан осећај: а шта ако изнебуха, с прашином, која се ухватила на њихова стакласта искривљења, и читав простор – нестане у неповрат, попут налепљене прашине.

Увек снажно осећам тај стакласти додатак, који се на извијеним и танким металним ножицама примакао уз саме моје очи. Једном приликом уверио сам се: он је кадар да прелама, али само зраке који упадну у његове овале. Глупост, о којој сад говори ова прича,, догодила се пре знатног броја година: неколико случајних сусрета с једном девојком, коју сам површно познавао, зближило нас је. Сећам се, девојка је била веома млада, финог овалног лица. Читали смо исте књиге, због чега су нам и речи биле сличне. Већ после првог сусрета приметио сам да ме болесно широке зенице моје нове познанице, с танким плавим рубовима, које су (као и код мене) скривене иза стакала цвикера, нежно али нетремице прате. Једном смо остали сами; додирнух јој шаке; шаке одговорише благим стиском. Усне нам се приближише једне другима – и управо у том трену се и догодила глупост: неспретним покретом стаклима запех за стакла; закачивши се рамовима, она склизнуше надоле и уз овлашан и пискав звекет, падоше на тепих. Сагох се: да подигнем. У рукама су ми била два чудновата стаклена бића, чврсто спојена својим металним кривим ножицама у једно одвратно четворооко биће. Треперави од-

блесци, скачући са стакла на стакло, сладострасно су вибрирали унутар овала. Нагло их раставих једне од других: једва чујно зазвечавши, спарена стакла се раздвојише.

Неко покуца на врата.

СТИГОХ још да видим како жена дрхтавим прстима покушава да непокорна сочива притисне на своје место, уз очи.

Минут касније силазио сам низ степенице. Имао сам осећај као да сам у мраку набасао на леш.

Отишао сам. Заувек. И залуд су покушавали да ме сустигну писмом: његови редови, који су поигравали, молили су да нешто заборавим и обећавали с наивном простодушностју да ће се „вечно сећати“. Да: вечно сећање на мене у мом новом положају леша, можда би још могло да буде и добродошло, али... ја сам погледом испитивао писмо, слово по слово, – и осећао да стакласто-прозирна хладноћа у мени не јењава.

С нарочитом пажњом разгледао сам своје име: на коверти. Да: девет слова: и позивају. Чујем. Али не одазивам се.

Од тог дана, сећам се, и почео је период мртвих, празних дана. И раније су ми долазили. И одлазили. Сад сам знао: заувек.

У томе није било никаквог бола, чак ни брига. Била је само чамотиња. Тачније: чамотиње. У једној књизи с краја XVIII века прочитао сам једном о „чамотињама земаљским“. Баш тако. Много их је, чамотиња: постоји пролећна чамотиња, кад исти воле исте, кад је земља сва у барама, а дрвеће у зеленим приштевима. А постоји и време несносних јесењих чамотиња, кад с неба падају звезде, из обла-

ка кише, с дрвећа лишће, а „ја“ пада у сопственим очима.

У то време нисам живео у Вашој, опростите, нашој соби број 24, него у собици без броја, у малој провинцијалној дворишној кући, с пет прозора. Стакла су била сва у кишним капима. Али и кроз капи се видело како се под налетима ветра дрвеће у парку равномерно њише, попут људи које мучи зубобоља. Седео бих обично у раскриљеној фотељи, окружен својим књигама и чамотињама. Чамотиња је било много: требало је само склопити очи и наћулити уши – и могло је да се чује како по даскама које шкрипе, лењо вукући стопала, тихо корачају обувене у пуст.

И по цео дан, од свитања до сумрака, размишљао сам о себи као о биконкавном бићу, које не може ни напоље ни унутра, ни из себе ни у себе: и једно и друго – подједнако су забрањени. Ван домаћаја.

А повремено бих се и ја, као дрво које кида ветар, равномерно клатио између храстових ручица на фотељи у ритму несносног клатна мисли: њима, мртвацима, јављала се мисао: добро је. Чим се укруте – одгоре поклопац: преко поклопца – глина: преко глине – бусен. И готово. А овде – како почнеш да се клатиш на расточеним колима, тако те повезу с рупчаге на рупчагу, кроз пролећа и зиме, из деценије у деценију, неоплаканог, непотребног.

Кад сад размишљам о свом тадашњем стању никакo не могу да схватим како је такав безначајан и бесмислен случај с комадићима стакла могао тако јако да ме погоди и избаци из уобичајеног, утабаног колосека. Није ми сасвим јасно, како је душу, ако

Сигизмундов васкрс

Оно у чему Сигизмунд Доминикович Кржижановски није успео за живота, приче су за њега, срећом и за нас, учиниле кад је он већ давно био мртав. Васкрснуо је захваљујући свом изгубљеном, па поново нађеном приповедању. Поткрај живота је изгубио сваку наду и дигао руке од писања. Али, своје приче није уништио, премда мора да је био тик до такве одлуке. Оста-вио их је за собом као завештање. Онда је завештање оживело и почело да зрачи, а у том зрачењу искрсава и дух писца.

Међутим, шта заиста знамо о овом писцу уврну-тог имена, једва изговорљивог? Ништа или готово ништа, чак ни где му је гроб, где је у Москви сахрањен за Нову годину, 1950. Али, баш зато, свако, иако засад нема таквих много, ко је писао о његовим књигама – које се тек од пре десетак година објављују у свету, а до тада су пишчеви рукописи чамели у тами времена (одакле их је, схватајући то као своју мисију, изнео Вадим Перелмутер, ученик једног од малобројних пи-шчевих пријатеља) – неизбежно наводи све што је о пишчевом животу до данас нађено. Па и он лично, као да је чинио све да утре трагове који би водили до њега. Као да је сматрао да оно што је написао треба да буде једино што се о њему може и ваља знати. Радо ћу се сложити с таквим погледом и само на брзину изне-

ти неколико чињеница из његовог ионако оскудног животописа.

Пољског порекла, рођен је у Кијеву, почетком фебруара 1887. Отац му је био рачуновођа у тамошњој шећерани. Студирао је права и једини посао који је у родном граду успео да нађе било је, 1914, место помоћника у некој адвокатској канцеларији. До тада се, после права, посветио астрономији и, нарочито, математици, као и философији, лингвистици, европској књижевности, и путовао је, током 1912, по Европи, похађајући универзитете у Милану, Паризу, Хајделбергу... Научио стране језике. Заносио се Имануелом Кантом, Ничеом, социјалним утопистима, антропософијом, древним спевовима, те свакојаким мисаоним покушајима о паралелним линијама које се секу у бескрају.

Писање га је, после свега, опсело и он ће се преселити у Москву, где ће, у собичку, на Арбату, сам и неприхваћен живети до свог краја. Живео је само од ретких предавања које је ту и тамо држао и од помоћи оних који су веровали у њега и његов геније. На кратко је сарађивао и у извесном драмском студију (или је то био музички конзерваторијум?), где је држао своје семинаре. Програм једног од тих семинара случајно је ископан из полицијског архива. Вреди га навести, јер наговештава невероватан опсег знања. Био је то семинар са самог краја зиме 1919: о мистеријама и њиховом неговању у култури и уметности, па о стварању и ствараоцима према погледима Скота Ериугене, философа из 9. века, и најзад, пазите само како је имао истанчано виђење текста и писања, о одломку и о анализи прецртавања. И то су били сви извори његових оскудних прихода. Али, зато је маште имао у изобиљу. Она га је и самог подстицала на авантуру писања, оплемењеног његовим суптилним

сензибилитетом за неубичајене сенке у збиљи, за парадоксе и параболочно, готово алегорично саопштавање скровитих и тананих истина о егзистенцији у суморним совјетским данима и у свакодневици таворења у собама величине кутије за шибице.

Био је, рецимо, ловац на теме. О томе већ говоре чудесни наслови које он даје својим радовима налик бисерима који сијају у муљу. Уврнуте су теме његових прича и кратких романа (или повести), од којих два, *Поврајџак Минхаузена* и *Клуб убица слова*, већ имамо, верујем, као култна дела на српском језику. Необичне теме посведочавају пишчеву неисцрпну инвенцију, на луку од наоко ситних детаља, поетично и параболочно обрађених, до често крупних, пресудних контекста у којима се одигравају догађаји из прича. Није могло друкчије бити него да такав приповедач напосто не буде прихватљив за културу у којој је стварао. И није био прихваћен. Ништа није могао да објави упркос томе што су неки од његових савременика, који су приче читали у рукописним преписима, сматрали да су те приче творевине генијалног духа. Цензори у књижевним редакцијама редовно су његове радове црвеном оловком обележавали као необјављиве.

„Оно што ме занима“, записао је Кршишановски у бележници, „није аритметика него алгебра живота.“ Алгебра! Не обично реалистичко збрајање и одузимање, множење и дељење, него изукрштане уличице московске четврти Арбат, интензивне метафоре града и трајања. Алгебра живота, као што осећамо читајући ову збирку, насловљену по најбољој и најдужој причи у њој, то је значило исказати путем фигуративног, философског и егзистенцијалног модулирања тајне пролазе у Времену које је писац мислио вишеструко, као бесконачан број стаза Могућног укрште-

ног с Немогућним, а које се укрштају у бесконачности. Била је то утопија и ухронија Сигизмунда Кржижановског, свет изван сваког места и сваког времена. У том свету као да смо нехотично забасали у његову главну улицу, кривудава без премца, и пијано лутамо по њој. А ипак, то је наш свет, истина изложен креативном експерименту, повремено фантастичном и гротескном, какав је дочаран у овим причама које тако дивно васкрсавају свог писца. Судећи према појединим причама, наслућујемо близину са Гогољем, Свифтом и Поом, али и са Булгаковим, и са Кафком, такође његовим савремеником, с којим као да је у енигматичној вези помоћу спојених судова, будући да није вероватно да га је Кржижановски читао, а што опет не мора бити немогуће.

Данас, колико знам, васкрслог Кржижановског читају приврженици и у Француској, Америци, Шпанији. Постао је најбоље познати непознати писац свог намученог нараштаја. А читање, као чаробништво којим влада свако од нас, овековечава. Читајући их, ове нам приче узвраћају својим модерним визионарством.

Јовица Аћин

Садржај

Аутобиографија леша	7
Беспослени ехо	47
Бог је умро	61
Бројанице	72
Чађави бокал	87
Историја порока	94
Квадратурин	98
Мувослон	112
Неутризени лакат	116
Одбегли прсти	131
Орфеј у паклу	142
Оковао је Прометеј	145
Сиви филц	151
Смрт вилењака	166
Спиноза и паук	177
Тридесет сребрњака	180
Тринаест категорија ума	191
Животопис једне мисли	201
Јовица Аћин: <i>Сиџизмундов васкрс</i>	211